

Od Redakcji

Tematem przewodnim niniejszego numeru „Pamięci i Sprawiedliwości” są różne aspekty funkcjonowania Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Od chwili powstania w 1948 r. aż do 1989 r. stanowiła ona realne centrum władzy w powojennej Polsce i wywierała decydujący wpływ na życie polityczne, społeczne, kulturalne i gospodarcze. Kluczowe decyzje dla kraju podejmowała wąska grupa osób tworzących Biuro Polityczne i Sekretariat KC PZPR, a rozbudowany aparat partyjny umożliwiał skuteczny nadzór i kontrolę nad administracją państwową, sądami, prokuraturą i wojskiem. Mimo że powojenny system instytucji w Polsce nie był rezultatem naturalnych procesów społecznych, lecz został zaprojektowany odgórnie i narzucony siłą przez komunistów, to PZPR dość szybko stała się organizacją masową. Pod koniec lat siedemdziesiątych, w szczytowym okresie rozwoju w jej szeregach znalazło się ponad 3 mln osób. Dla wielu z nich legitymacja partyjna stała się przepustką do kariery politycznej lub zawodowej. W ciągu czterech dekad partia podlegała różnym przeobrażeniom i nieustannej ewolucji. Duży wpływ na jej kondycję wywarły z pewnością kryzysy polityczne w 1956, 1968, 1970, 1976 r. oraz w latach 1980–1981. Partia zmieniała się także pod wpływem wydarzeń światowych, przemian cywilizacyjnych i demograficznych. Zmieniali ją również należący do niej ludzie.

Mimo szerokiego dostępu do akt partyjnych w archiwach państwowych historia PZPR cieszy się jak dotąd umiarkowanym zainteresowaniem badaczy. W ostatnich latach widoczna jest jednak tendencja wzrostowa, m.in. dzięki badaniom prowadzonym w Instytucie Pamięci Narodowej w ramach Centralnego Projektu Badawczego: „Struktury i działalność Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej”, pod kierunkiem prof. Jerzego Eislera.

Niniejszy tom rozpoczyna dyskusja dotycząca wpływu PZPR na zachowania społeczne, prowadzona przez Grzegorza Waligórę z udziałem wybitnych znawców tematu: Jerzego Eislera, Dariusza Stoli i Błażeja Brzostka. Uczestnicy dyskusji zwracają uwagę na złożoność i wieloaspektowość postaw i zachowań społecznych. Podkreślają ich ewolucyjny charakter oraz wpływ różnych procesów (m.in. migracji, wzrostu wykształcenia, awansu społeczny, laicyzacji) na ogólny obraz społeczeństwa.

Blok główny, na który składają się artykuły związane z działalnością PZPR, poprzedza esej poświęcony europejskiej pamięci o pakcie Ribbentrop–Mołotow. Jego autorzy, Dietmar Müller i Stefan Troebst, w barwny sposób dokonują przeglądu najważniejszych prac w historiografii, pokazują zmieniające się interpretacje historyczne znaczenia paktu oraz różne miejsca paktu w świadomości historycznej i pamięci w poszczególnych częściach Europy.

Część „Studia” otwiera artykuł Macieja Żukowskiego, w którym autor zwraca uwagę na finansowe aspekty funkcjonowania PZPR. Przybliży kulisy tworzenia i planowania partyjnego budżetu oraz kontroli nad nim, a także pokazuje kategorie wydatków. Porównuje sposób finansowania PZPR z rozwiązaniami stosowanymi przez Komunistyczną Partię Związku Radzieckiego oraz (w mniejszym stopniu) przez wschodnioniemiecką SED.

Kolejny tekst, autorstwa Pawła Ośki, został poświęcony uczelnianej komórce partyjnej na Politechnice Warszawskiej w latach 1948–1968. Na przykładzie jednej z największych uczelnianych POP w Polsce autor pokazuje mechanizmy realizowania polityki partyjnej wobec środowiska akademickiego. Zarówno kadrze, jak i studentom zamierzano zaszczepić komunistyczną ideologię, aby w dalszej perspektywie uzyskać ich poparcie dla systemu politycznego.

Problematyce manipulacji i fałszerstw wyborczych w PRL w latach 1952–1985 obszerny artykuł poświęcił Michał Siedziako. Jak wynika z ustaleń autora, ich duża skala i różnorodność sprawiają, że ustalenie dziś prawdziwych wyników głosowań jest właściwie niemożliwe. Fałszerstw najczęściej dokonywał aktyw terenowy, który w ten sposób wychodził naprzeciw oczekiwaniom władz partyjnych.

Przedmiotem badań podjętych przez Bożenę Szaynok stała się tematyka żydowska w obradach kierownictwa PZPR, w bogatym w przełomowe wydarzenia roku 1956. Z artykułu dowiadujemy się, jak rozmawiano o Żydach i sprawach dotyczących tej społeczności.

Kolejny tekst napisany przez Krzysztofa Osińskiego pokazuje na przykładzie Bydgoszczy funkcjonowanie lokalnych struktur PZPR w okresie legalnej działalności NSZZ „Solidarność” w latach 1980–1981. Autor opisuje wzajemne relacje między partią a związkami oraz działalność na szczeblu lokalnym wewnątrzpartyjnych grup reformatorskich tworzących Bydgoskie Forum Przedzjazdowe.

Lat osiemdziesiątych dotyczy także artykuł Michała Przeperskiego, poświęcony ostatniemu rządowi PZPR. Autor przedstawia kulisy tworzenia gabinetu Mieczysława Rakowskiego, koncepcje reform politycznych i gospodarczych, a także przebieg konfliktów między rządem a związkami zawodowymi i PZPR.

Pozycja kobiet we władzach PZPR w latach 1948–1989 stała się przedmiotem rozważań Natalii Jarskiej i Piotra Perkowskiego. Autorzy starają się znaleźć odpowiedź na pytanie o faktyczny zakres władzy sprawowanej przez kobiety. Stawiają tezę, że kobiety w PZPR nigdy nie odgrywały większej roli, a partia komunistyczna nigdy nie wypracowała mechanizmów awansu, które sprawdziłyby się w przypadku kobiet i zapewniłyby im realną władzę.

Dział „Studia” zamyka obszerny artykuł Pawła Ceranki poświęcony Państwowej Organizacji Partyjnej PZPR w Ministerstwie Spraw Zagranicznych w latach 1949–1989, w którym autor szczegółowo opisał zmiany organizacyjne w tej POP, jej liczebność oraz najważniejsze wydarzenia w poszczególnych dekadach analizowanego okresu.

Dział „Varia” rozpoczyna tekst Elżbiety Kowalczyk przybliżający funkcjonowanie Politycznej Szkoły Wojskowej w Leningradzie dla działaczy Komunistycznej Partii Polski, której absolwenci pełnili w kolejnych latach eksponowane funkcje w strukturach KPP, PPR i PZPR. Kolejny artykuł, autorstwa Michała Bednarczyka, został poświęcony przedstawieniu wybranych aspektów działalności Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej Polskiej Partii Robotniczej w Lublinie w latach 1945–1948.

Odmienny charakter ma artykuł Jarosława Syrnyka, który jest krytyczną analizą ustaleń opublikowanych w książce Szczepana Siekierki, Henryka Komańskiego i Krzysztofa Bulzackiego *Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na Polakach w województwie lwowskim w latach 1939–1947*. Autor dokonuje weryfikacji ich ustaleń

dla pięciu powiatów dawnego województwa lwowskiego (leskiego, sanockiego, przemyskiego, dobromilskiego i brzozowskiego).

Dział „Varia” zamyka artykuł Michała Zgłobicy poświęcony działalności Centrali Eksportu Kompletnych Obiektów Przemysłowych. Autor odtwarza relacje przedsiębiorstwa z Ministerstwem Handlu Zagranicznego, PZPR oraz dostawcami, omawia metody akwizycji i analizuje opłacalność eksportu kompletnych obiektów przemysłowych.

W dziale „Dokumenty” Piotr Daszkiewicz i Dariusz Iwan przedstawiają unikatowy raport Stanisława Feliksiaka z 1952 r. dotyczący strat wojennych Państwowego Muzeum Zoologicznego. Pokazuje on ogrom strat polskich w kolekcjach przyrodniczych.

Dział „Recenzje i polemiki” otwiera Rafał Łatka, który omawia pracę zbiorową pod red. M. Mławickiego i M. Wenklara *Komunistyczny aparat represji wobec Polskiej Prowincji Dominikanów*. Kamil Dworaczek przybliży polskiemu czytelnikowi najnowszą książkę Toma Junes’a *Student Politics in Communist Poland. Generations of Consent and Dissent*. Jacek Czaputowicz krytycznej analizie poddaje książkę Moniki Litwińskiej *WiP kontra PRL. Ruch Wolność i Pokój 1985–1989*, a Tadeusz Rutkowski wypowiada się o najnowszej książce Andrzeja Friszke *Między wojną a więzieniem 1945–1953. Młoda inteligencja katolicka*.

W ostatniej części numeru publikujemy sprawozdania z dwóch konferencji: „Ojczyzna obrońcy swemu. Weterani i kombatanci jako problem społeczny i polityczny w Polsce w XX wieku”, zorganizowanej przez IPN Oddział w Lublinie oraz IH PAN (Agata Fijuth) oraz konferencji „Totalitarianism, Deportation and Emigration” w Viljandii (Patryk Pleskot).

Na koniec, tradycyjnie już, składamy podziękowania wszystkim osobom, które przyczyniły się do stworzenia niniejszego numeru.

Grzegorz Waligóra